

ДО ПИТАННЯ ПРО СТВОРЕННЯ НАГОРОДНИХ СИСТЕМ ГЕТЬМАНСЬКОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ТА ДИРЕКТОРІЇ УНР

Досліджено історію системних пропозицій по створенню нагородної системи гетьманської Української Держави, підготовлених комісією Головного штабу під керівництвом полковника Галича, а також нагородні проекти Директорії Української народної республіки, що готувалися у Військовому міністерстві і в інтендантському відділі Генерального штабу.

Ключові слова: Українська Держава гетьмана Павла Скоропадського, нагородна система, сотник Борис Монкевич, Головний штаб, комісія полковника Галича, Директорія УНР, відзнаки Республіки та Слави України, Генеральний штаб, Військове міністерство, нагородні статuti.

Исследована история системных предложений по созданию наградной системы гетманской Украинской Державы, подготовленных комиссией Главного штаба под руководством полковника Галича, а также наградные проекты Директории Украинской народной республики, которые готовились в Военном министерстве и в интендантском отделе Генерального штаба.

Ключевые слова: Украинская Держава гетмана Павла Скоропадского, наградная система, сотник Борис Монкевич, Главный штаб, комиссия полковника Галича, Директория УНР, отличия Республики и Славы Украины, Генеральный штаб, Военное министерство, наградные уставы.

Researched history of systemic proposals to create a reward system Hetmanate Ukrainian State committee of the General Staff prepared under the direction of colonel Galich and award projects Directory of the Ukrainian People's Republic, which were prepared in the War Ministry and the General Staff of the quartermaster department.

Keywords: Ukrainian State hetman Pavlo Skoropadsky, award system sotnyk Boris Monkevych, General Staff, colonel commission Galich, Directory UPR, fame Republic and Honors of Ukraine, the General Staff, Ministry of War, award statutes.

У часи, коли на території України проходили бойові дії протиборчих сторін Громадянської війни, питання створення власних державних нагород набуло особливо великого значення в першу чергу саме для державного керівництва Української Держави та Директорії УНР. Для них воно набувало особливого змісту, як вагома ознака державної незалежності, а крім того як надзвичайно важливе заохочення для війська. Однак, незважаючи на постійну й достатньо системну роботу у цьому напрямку та розробку відповідних детальних пропозицій, до кінця Громадянської війни діюча нагородна система так й не була створена.

Однак, дослідження проектів періоду Української Держави та Директорії УНР представляє собою значний не тільки історичний інтерес – в значній мірі ці проекти (в першу чергу, гетьманського періоду) вплинули й на створення нагородної системи незалежної України.

Не можна не погодитися з висловленою в фундаментальній праці з історії вітчизняної фалеристики «Українська фалеристика. З історії нагородної спадщини» думкою, що розуміння необхідності створення власної повноцінної нагородної системи з різних за статусом нагород (орденів, хрестів, медалей, тощо) визрівало поступово, зі становленням

незалежної України, розбудови її державних інститутів, включаючи в першу чергу ті, що повинні відповідати за створення й функціонування нагородної системи [1, с. 57].

Також не викликає сумніву, що керівництво УНР періоду Центральної Ради, незважаючи на постійні гучні заяви щодо державотворення, не зробило жодного кроку до створення власної нагородної системи, що незмінно, у всі часи є не тільки невід'ємним, але й вкрай важливим атрибутом будь-якої державності.

Перші кроки до створення вітчизняної нагородної системи були зроблені лише в період Української Держави гетьмана Павла Скоропадського. Підготовлений у цей час проект створення за європейськими зразками глибоко продуманої нагородної системи не був реалізований зовсім не з вини його розробників та керівництва гетьманської держави. Підняте Директорією за негласної, але дуже активної підтримки більшовиків, збройне повстання проти законної влади поклало край існуванню Української Держави, а разом з нею й розроблених проектів нагородної системи до реалізації яких залишилося тоді зовсім небагато часу.

Найповніше проект нагородної системи Української Держави описаний у рукопису колишнього сотника гетьманської армії Бориса Монкевича під назвою «Організація регулярної армії Української Держави 1918 року», якій зберігається в Центральному державному історичному архіві України (м. Львів) [2]. Про це унікальне історичне джерело вже йшлося у вище згаданому дослідженні «Українська фалеристика. З історії нагородної спадщини» [1, с. 57-58], а ще раніше у трьохтомнику «Нагороди України. Історія, факти, документи», що вийшов в 1996 році [3, с. 55-56].

Однак значення цього архівного документу для розуміння генези нагородної системи України, на нашу думку, настільки важливе, що він потребує дещо більш докладного розгляду, ніж у зазначених працях.

На жаль про автора цього фундаментального дослідження практично нічого невідомо крім того, що він був на службі в армії Української Держави. Виходячи з надзвичайно

великої обізнаності можна сміливо вважати, що він якійсь час проходив службу в одному з вищих керівних органів українського війська – особистому штабі гетьмана, Головному штабі (менш вірогідно – у Військовому міністерстві) й зміг вивезти в еміграцію деякі документи щодо створення Збройних Сил Української Держави. Враховуючи величезну кількість фактологічного матеріалу в праці Б. Монкевича, вкрай важко уявити, що він міг зібрати його в еміграції самостійно чи, навіть, за розрізненими архівами гетьманців (всі головні архівні джерела з цього питання залишилися в Радянській Україні).

Б. Монкевич хотів щоб його рукопис був надрукований і з цією метою надіслав його влітку 1938 року з Варшави, де проживав в еміграції, до відомого львівського видавництва «Червона Калина». Як він написав у супровідному листі редактору видавництва: «Надсилаючи мою працю «Організація регулярної армії Української Держави 1918 року» прошу її надрукувати на сторінках «Літопису Червоної Калини» [2, арк. 2]. У видавництві відразу зрозуміли значення цієї праці про що свідчить резолюція редактора «Негаймо відписати!» [2, арк. 2].

Після цього редакція відповіла автору, що «радо вмістить цю Вашу працю» [2, арк. 132] й рукопис почав готуватися до друку на сторінках «Літопису Червоної Калини» в наступному році, однак його виходу у світ зашкодили події вересня 1939 року. Праця сотника зберігалася в архіві до нашого часу й викладений у ній проект створення нагородної системи Української Держави так і залишився невідомим дослідникам до часів незалежності.

Б. Монкевич у своєму рукопису чітко наголошує на тому, що початок створення державної нагородної системи України став можливим виключно завдяки тому, що в Україні замість нездатної на державотворення Центральної Ради влада перейшла до обраного на з'їзді хліборобів гетьмана Павла Скоропадського (альтернативою цього було введення прямого окупаційного правління німецького та австро-угорського командування на території України).

При цьому автор розглядав (на що, мав достатні підстави, враховуючи тогочасну ситуацію України і розробку нагородної системи саме в структурі Головного штабу) державну нагородну систему виключно як складову частину будівництва Збройних Сил. Це відноситься навіть й до державних відзнак, що не мали суто військового характеру, але вони все одно розроблялися саме в структурі Головного штабу.

Про загальну ситуацію, в якій стала, нарешті, можлива розробка повноцінної нагородної системи України Б. Монкевич писав наступним чином: *«29 квітня 1918 року на Всеукраїнському Хліборобському З'їзді, що відбувся в Києві при участі 8 000 осіб, був проголошений Гетьманом Всієї України генерал Павло Скоропадський. До нього і перейшла вся влада в Україні, репрезентована досі Центральною Радою. Республіка перестала існувати, її замінила монархія.*

Згідно із законом про тимчасовий державний устрій України, Верховним Вождем Української Армії і Флоту став Гетьман Павло Скоропадський. Розуміючи, що підстава і запорука існування Української Держави це армія, гетьман, як визначний військовий діяч, звернув свої турботи головно на організацію регулярної української армії на загально-прийнятих в європейських державах основах та озброєної згідно найновішим вимогам військової техніки, а також на утворення сильного флоту на Чорному морі.

Але факт окупації України арміями Осередніх Держав не давав в тій справі Гетьманові вільної руки...

Діставши від попереднього Уряду незначну військову спадщину Гетьман із перших же днів приступив до продовження підготовчої праці до формування регулярної армії, відкидаючи в основі той міліційний принцип організації війська, що мав прихильників серед чільних військових попереднього Уряду» [2, арк. 3-4].

Можна констатувати, що відкидаючи збанкрутілий міліційний принцип формування Збройних Сил, гетьман логічно прийшов до висновку щодо необхідності створення нагородної системи, яка є обов'язковою саме для регулярної армії.

А в тій вкрай складній ситуації (що однаково стосувалось як зовнішньо-, так і внутрішньополітичної ситуації), в якій знаходилась новостворена Українська Держава, введення такого важливого заохочення для військових як державні нагороди мало принципове значення.

Тому цілком логічним виглядає створення саме при Головному штабі «Комісії по виробленню військових орденів». Комісію очолював полковник Галич, а її членами були відомі діячі мистецтва В. Модзалевський та Г. Нарбут [9, арк. 149]. Функції останніх явно обмежувалися лише розглядом зовнішнього виду державних нагород, тому головним творцем проекту нагородної системи Української Держави слід вважати виключно полковника Галича.

Б. Монкевич наступним чином описує вироблений комісією Головного штабу остаточний варіант нагородної системи, яка складалась із двох типів державних нагород – хрестів і власне орденів:

*«Залізний хрест – за визвольну боротьбу
Орден Князя Ярослава Мудрого – за заслуги на громадському полі*

Орден св. Ольги – за заслуги жінок на громадському полі

Хрест св. Князя Володимира Великого за державну цивільну службу.

Орден св. Архистратига Михайла за військово хоробрість /як рос. Юрій-Побідоносець/

Хрест і Зоря Слави і Відродження України» [2, арк. 11-12].

Як можна упевнитись з цього проекту – фактично компетенція комісії була значно ширшою, ніж йшлося у її назві. Достатньо подивитися за що пропонували нагороджувати орденами князя Ярослава Мудрого, святої Ольги, святого князя Володимира Великого та Хрестом і Зорею Слави і Відродження України – з шести запропонованих комісією державних нагород три було суто цивільними, а однією явно могли нагороджуватися як військові, так й цивільні. Тобто можна констатувати – мова йшла про створення державної нагородної системи Української Держави в цілому.

Якщо проаналізувати сутність пропонованої нагородної системи, то зрозуміло, що вона (як і Збройні Сили Української Держави в цілому) була створена, за словами Б. Монкевича, на *«загальноприйнятих в європейських державах основах»*. Одночасно вона принципово не відрізняється й від старої нагородної системи Російської імперії (звернемо увагу на пряме посилання на російський орден святого великомученика Георгія), яка також була побудована на європейських принципах.

Єдине, що відрізняє проект нагородної системи від нагородних систем, які діяли тоді в європейських державах та старої нагородної системи Російської імперії – вона має, у порівнянні з ними, надзвичайно спрощений вигляд (хоча й повністю зберігає головні принципи побудови).

Останнє безумовно пояснюється тим, що в надзвичайно складних умовах існування Української Держави в 1918 році, була потрібна саме гранично спрощена нагородна система, яку можна було б негайно ввести у дію без складних процедур.

Також очевидно, що сучасна нагородна система України також принципово не відрізняється від проекту комісії полковника Галича й можна стверджувати, що вона уявляє собою її значно розвинутий варіант.

Після повалення гетьмана Павла Скоропадського й приходу до влади Директорії, у новій владі також з'явилася (з тих же самих причин, що й в гетьманській Українській Державі, яка перестала існувати) на порядку денному питання створення власної нагородної системи. Про те, яке значення надавалося цьому питанню Керівниками Директорії свідчить той факт, що вже 10 січня 1919 року уряд Директорії – Рада Народних Міністрів УНР прийняв рішення про заснування перших нагород новоствореної республіки – відзнак Республіки та Слави України.

При цьому очевидно, що за основу нагородної системи УНР була взята розроблена раніше гетьманська система, але вона була ще додатково спрощена, навіть у порівнянні з проектом сотника Б. Монкевича. Подібне граничне спрощення пояснюється тим, що становище УНР порівняно з Українською Державою було ще більш

складним й уряд вкрай потребував створення власних нагород, якими би можна було заохочувати військо та своїх найбільш активних прихильників. Зрозуміло, що проста нагородна система надавала можливість запровадити їх набагато скоріше.

Про терміновість цих дій свідчить, перш за все, той надзвичайно красномовний факт, що не були розроблені навіть самі короткі статuti запроваджених відзнак Республіки та Слави України. Також не були навіть ескізно розроблений й зовнішній вигляд новостворених нагород. Фактично Директорія прийняла лише тільки назви нових державних нагород, однак й це був важливий крок враховуючи, що гетьман Павло Скоропадський з квітня до грудня 1918 року так й не пішов далі розроблення проектів.

Тому майже відразу після постанови Ради Народних Міністрів – 24 січня 1919 року Директорія прийняла спеціальний закон, що регулював головні питання створюваної нагородної системи.

Про значення цього закону свідчить, зокрема, те, що прийнятий закон підписало фактичне все керівництво Директорії. Під законом стоять підписи Голови Ради Народних Міністрів В. Чеховського, за військового міністра начальника канцелярії Військового міністерства отамана Галкина. Затверджений закон *«іменем Української Народної Республіки»* був Головою Директорії В. Винниченком, членами Директорії Петлюрою, Андрієвським, Макаренком, членом-секретарем Ф. Швецем та посвідчений в.о. державного секретаря М. Корчинським [4, ч. 75].

Нагородний закон, хоча й був дуже коротким, вміщуючи лише чотири пункти, але при цьому регулював основні складові новостворюваної системи державних нагород.

Пункт перший регулював носіння нагород колишньої Російської імперії. Ним було заборонено *«ношення на території Української Народної Республіки як орденських, так і інших зовнішніх відзнак бувшої Російської держави, за винятком Георгіївського хреста та Георгіївської зброї»* [4, ч. 75].

Звернемо особливу увагу на те, що за загальної заборони носіння нагород колишньої Російської імперії, виключення робилося

лише для Георгіївських хрестів (зрозуміло, що за цим загальним виключенням мався на увазі як офіцерський орден Святого Георгія, так і знак ордену Святого Георгія, яким нагороджувалися солдати та унтер-офіцери) та зброї. Це було зроблено з тією метою, щоб в армію Директорії йшли військові з цінним досвідом Першої Світової війни, для яких було важливо збереження права на носіння найбільш шанованої в Російській імперії бойової нагороди.

Другим пунктом встановлювалася особлива відзнака за участь в антигетьманському повстанні, що повинно було згуртувати навколо Директорії найбільш відданих її прихильників. Як було сказано, встановлювалася *«зовнішня відзнака [...] на пам'ять останньої боротьби з гетьманом та його урядом»* та надавалося *«право носіння її всім, хто брав ту чи іншу участь у цій боротьбі»* [4, ч. 75].

Третім пунктом засновувалася власне перша державна нагорода УНР двох ступенів, якою можна було нагороджувати як цивільних, так і військових. Як було сказано: *«Встановити особливу відзнака Республіка двох ступенів для тих громадян України, котрі особливо відзначилися своєю працею по відродженню України як в останній боротьбі проти гетьмана та його уряду і за весь час відродження Української Народної Республіки»* [4, ч. 75].

Четвертим пунктом встановлювалася суто військова нагорода за відзнаку в бою (фактично вона була дуже близьким аналогом російського Георгіївського хреста, яким у білих частинах продовжували нагороджувати у Громадянську війну). Як було сказано: *«Встановити відзнаку Слава України двох ступенів для тих старшин і козаків, котрі виявили своє лицарство в бою»* [4, ч. 75]. Відзначимо при цьому, що на відміну від Георгіївських нагород Російської імперії, відзнака Слава України не ділилася на офіцерську (старшинську) та солдатську, що повинно було додатково засвідчити демократизм влади Директорії.

Також слід звернути увагу на те, що у законі Директорії не має взагалі слова «орден», хоча засновані нею нагороди

Республіки та Слави України повністю підпадають під цю дефініцію. Замість цього використовується лише назва «відзнака». Це також пояснюється намаганням Директорії будь-що підкреслити свій демократизм, враховуючи, що революційна пропаганда зробила у свідомості більшості населення ордени однією з головних ознак «старого режиму».

Цей закон поклав начало створенню нагородної системи УНР й вона, незважаючи на вкрай важку ситуацію Громадянської війни розвивалася й далі.

Але закон від 24 січня так й залишився на папері – визначені у ньому відзнаки не були вироблені, їх статuti не розроблені, а жодного нагородження так і не відбулось. Це можна пояснити не тільки ситуацією Громадянської війни з постійною зміною лінії фронтів, але й тим, що керівництво УНР розуміло його недосконалість та необхідність вироблення більш досконалої моделі (в тому числі її наближення до усталених європейських фалеристичних стандартів).

Зрозуміло, що в умовах, коли головним для існування УНР, була перемога на фронтах, вся увага приділялася саме заохоченню військових.

Показово, що як й раніше в Українській Державі, розробка нагород (бойових хреста та медалі, що було кроком к відкритому поверненню до традиційної нагородної системи) була доручена військовим. Із квітня 1919 року ця робота виконувалася в інтендантському відділі Генерального штабу та 1-му відділі Персональної управи (займалася кадровими питаннями командного складу) [1, с. 64].

Спочатку розробниками було запропоновано Головному отаману С. Петлюрі заснувати за військові відзнаки орден Святого Архистратига Михаїла двох ступенів, згодом назва була змінена на Визволення України. Однак С. Петлюрою назва не була прийнята, що змусило розробників знову повернутися до визначеної в законі від 24 січня назви – Республіки.

При цьому розробники підкреслювали в своїх проектах, що ця відзнака буде мати статус виключно бойової нагороди.

Проект статуту «бойової відзнаки Республіки» двох ступенів був остаточно складений у липні 1919 року, а докладний опис нагороди в серпні цього ж року.

Статут бойової відзнаки був виписаний докладно й слід констатувати, що він вже повністю відповідав європейській нагородній практиці – він практично нічим не відрізнявся від статусів аналогічних бойових нагород європейських держав того часу. Одночасно не можна не помітити значну подібність статуту нагороди до Георгіївського статуту Російської імперії.

У статуті особливо підкреслювалось, що бойова відзнака Республіки «буде перед світом на всі часи доказом особистих бойових відмін та хоробрості за волю і національність Української Народної Республіки». При цьому всі нагороджені цією відзнакою автоматично отримували звання «лицаря відзнаки Республіки» [5, арк. 11].

Днем утворення відзнаки пропонувалося проголосити 22 січня на честь «сполучення Західної і Наддніпрянської України в єдину Велику Соборну Україну». Зазначалося, що цей день повинен святкуватися щорічно у «всіх військових частинах й інституціях» [5, арк. 11].

Як і в попередніх нагородних проектах Директорії, збереглося положення про те, що нагородою однаково «ушановуються старшини та козаки» [5, арк. 11].

У проекті статуту принципово визначалося хто саме достойний нагородження цією відзнакою: «Ні попередні заслуги, ні одержані в боях рани не приймаються на увагу при вишануванні відзнакою Республіки, ушановується цією відзнакою виключно той, хто не тільки обов'язки свої виконував у всім по урочистій обіцянці, честі й обов'язку, але крім того виявив себе на користь і славу України особливою відміною» [5, арк. 12].

Надалі ці «відміни» детально у статуті конкретизувалися наступним чином: «Хто, зневаживши очевидну небезпеку і вказавши сміливий приклад хоробрості, присутності духа і самопожертви, учинить визначний військовий подвиг, увінчаний повним успіхом і дав явну користь нашому війську. Подвиг цей має бути виявлений або по розпорядженню

вищого начальства або по власному умовлянню (власній ініціативі)» [5, арк. 12].

Показово, що одночасно у статуті робляться красномовні зауваження з метою не дати розвинути у війську анархії та самовільним, нехай й хоробрим виступам (що було в цей час більш ніж актуально): «...дисципліна є душа військової служби... всякий вчинок, її порушуючи, не користь і славу, а шкоду і сором приносить. По цьому, коли, виказуючи зазначений подвиг, він розірве загальний зв'язок подій, головним воєначальником вироблених, при тім зі згубленим виходом, то не тільки позбавляється всіх прав на одержання відзнаки Республіки, але вкупі з тим, як поручитель дисципліни, віддається під військовий суд» [5, арк. 12].

У другому розділі статуту у 49-ти пунктах надзвичайно докладно (як раніше у Георгіївському статуті) «по всім родам зброї взагалі розписується за які саме військові подвиги старшини та солдати нагороджуються бойовою відзнакою» (як приклад – у п. 18 сказано «хто особисто, з небезпекою для життя, вибухами або іншим робом виб'є ворога з бліндажів, казематів, контрмінних галерей, капонірів або інших оборонних будівель») [5, арк. 13].

Розділ другий не менш докладно визначає порядок нагородження й, знову таки, визначений порядок нагородження надзвичайно схожий із тим, що у Георгіївському статуті. Явно за зразком Георгіївської думи пропонувалося з «7 лицарів відзнаки Республіки» утворити Раду «для розгляду представлень по нагородженню відзнакою Республіки» [5, арк. 14].

Також зазначалося, що «після вирішення і ухвалення Радою представлень на осіб, котрі будуть визнані поважним нагородження відзнакою Республіки, такі представлення, з закінченням Ради, надсилаються до Головного штабу для складання наказу війську Української Народної Республіки» [5, арк. 14].

У четвертому розділі також дуже детально визначалися «особливі прав та переваги» нагороджених, що робило статут повністю завершеним.

24 серпня 1919 року Головним управлінням Генерального штабу був запропонований проект опису нагороди, що повинен був виглядати як прямий хрест із окисованого заліза, у центрі якого з обох боків круг покритий блакитною поливою [6, арк. 26].

Однак й на цей раз запропонований проект не був реалізований, чому не сприяла в першу чергу ситуація на фронті.

До кінця боротьби на власне українській території Директорія так й не реалізувала нагородні проекти. Перші її офіційні нагороди були затверджені лише у другій половині жовтня, коли більшовики взяли під контроль всю територію України. Однак це вже відноситься фактично до діяльності уряду Директорії в екзилі й потребує окремого розгляду.

Джерела та література

1. Українська фалеристика. З історії нагородної спадщини. (У двох книгах) / Керівник авторського колективу Д. В. Табачник. – Київ, 2004. – Книга перша.
2. ЦДАЛ, ф. 316, оп. 1, спр. 22.
3. Нагороди України. Історія, факти, документи. (У трьох томах) / Керівник авторського колективу Д. В. Табачник. – Київ, 1996. – Том перший.
4. Вісник державних законів для всіх земель Української Народної Республіки. 1919. – Вип. 5.
5. ЦДАВО України, ф. 1075, оп. 1, спр. 45.
6. ЦДАВО України, ф. 1075, оп. 2, спр. 3.

Рецензенти: Котляр Ю. В., д.і.н., проф.
Сінкевич Є. Г., д.і.н., проф.

© Воронін В. М., 2013

Дата надходження статті до редколегії 18.01.2013 р.